

3. Теорія і практика навчання

**ФОРМУВАННЯ ПОЛІЛІНГВАЛЬНОЇ Й ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ОСВІТНІХ
ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ В УМОВАХ БІЛІНГВІЗМУ**

Чала А. Г.

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української лінгвістики,
літератури та методики навчання

Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»

У статті уточнено поняття «полілінгвальна освіта» в умовах білінгвізму в контексті розвитку сучасного світу; здійснено інтерпретацію понять «полілінгвальна компетентність», «полікультурна компетентність». Визначено сутність організації освітнього процесу на засадах полілінгвальності у закладах вищої освіти. Охарактеризовано полілінгвальні й полікультурні засади організації освітнього процесу у вищій школі України. Звернено увагу на формування полілінгвальної й полікультурної компетентності як ключових у професійній підготовці майбутніх фахівців в умовах сучасного культурно різноманітного суспільства.

Ключові слова: полілінгвальність і полікультурність, білінгвізм, мова національних меншин, вища освіта, заклад вищої освіти, організація освітнього процесу, полілінгвальна й полікультурна освіта, полілінгвальна й полікультурна компетентність, педагогічна діагностика, новий закон «Про освіту».

В статті уточнено поняття «полилингвальное образование» в условиях билингвизма в контексте развития современного мира; осуществлено интерпретацию понятий «полилингвальная компетентность», «поликультурная компетентность». Определена сущность организации образовательного процесса

на основе полилингвальности в заведениях высшего образования. Охарактеризованы полилингвальные и поликультурные основы организации образовательного процесса в высшей школе Украины. Обращено внимание на формирование полилингвальной и поликультурной компетентности как ключевых в профессиональной подготовке будущих специалистов в условиях современного культурно разнообразного общества.

Ключевые слова: полилингвальность и поликультурность, билингвизм, языки национальных меньшин, высшее образование, учреждение высшего образования, организация образовательного процесса, полилингвальное и поликультурное образование, полилингвальная и поликультурная компетентность, педагогическая диагностика, новый закон «Об образовании».

Chala A. G. FORMATION OF POLYLINGUAL AND POLYCULTURAL COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF UKRAINE IN CONDITIONS OF BILINGUISM

The article clarifies the concept of «polylingual education» in conditions of bilingualism in the context of the development of the modern world; the interpretation of the concepts «polylingual competence», «multicultural competence» is made. The essence of the organization of the educational process on the basis of polylingualism in higher educational institutions is determined. Polylinguistic and multicultural foundations of the organization of the educational process in the higher school of Ukraine are characterized. Some attention is paid to the formation of polylingual and multicultural competence as key in the professional training of future specialists in the conditions of a modern, culturally diverse society.

Key words: polylingualism and multiculturalism, bilingualism, language of national minorities, higher education, higher educational institution, organization of educational process, polylingual and multicultural education, polylingual and multicultural competence, pedagogical diagnostics, new law «On Education».

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Відповідно до змін, що відбуваються в освіті України, мовне питання на сьогодні є важливим складником освіти

загалом і педагогічної зокрема, тому сучасна освітня стратегія спрямована на формування особистості, яка усвідомлює важливість вивчення іноземних мов, шанує різні національні культури, яка здатна до ефективної життєдіяльності в багатонаціональному й полікультурному середовищі. Проте, аналіз мовної ситуації, що існує в нашій державі, зокрема на Сході України, свідчить про зростання напруження довкола проблем реалізації конституційних вимог щодо розвитку й застосування мов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичний аналіз наукових праць показав, що упродовж тривалого часу, коли українська мова перебувала під впливом радянської тоталітарної системи, не існувало чіткого поняття та визначення української літературної мови. Усе це призвело до існування в мові упродовж багатьох років різноманітних діалектизмів та сленгізмів. На основі сказаного вище можна стверджувати, що мова залишається динамічною системою, що постійно живе й розвивається. Тому, актуальними є праці вітчизняних і закордонних дослідників (О. Ахманова, У. Вайнрайх, Л. Воротняк, О. Задоріна, Г. Пономарьова, Т. Радченко, М. Тадеєва, Г. Тімірбаєва) у яких зазначено, що проблема формування полікультурної та полілінгвальної особистості вже розглядалася науковцями після розпаду Радянського Союзу [3], однак особливої актуальності зазначена проблема набуває сьогодні, коли для України ввели безвізовий режим, що дає можливість громадянам вільно пересуватися країнами, що входять до складу Європейського союзу. Проте суспільство України недостатньо підготовлене до багатомовного й полікультурного спілкування, що зумовлює необхідність подальших досліджень у напрямку вивчення проблеми формування полілінгвальності й полікультурності.

Слід зазначити, що визначаючи засоби впливу на формування полілінгвальності й полікультурності, потрібно враховувати те, що більшість українців, які мають можливість виїжджати за кордон, – це молоде покоління, тому найдієвішим засобом впливу є вища освіта, провідна мета якої сприяти

становленню полікультурної й полілінгвальної компетентностей майбутніх фахівців.

На основі аналізу наукових праць, можна умовно визначити, що «полікультурна компетентність» – це інтегративна особистісна якість, що ґрунтується на знанні інших культур і мов та виявляється у здатності особистості застосовувати набуті знання й уміння для взаємодії з представниками інших культур на основі толерантності й акцептації етнічного різноманіття [7].

Спираючись на дослідження закордонного науковця, Г. Тімірбаєвої [9], можна стверджувати, що «полілінгвальна компетенція» – це інтегративна сукупність комунікативних компетенцій у всіх мовах, якими володіє індивід.

Розуміння поняття двомовності як явища соціального й водночас психологічного привертало увагу дослідників відповідної проблематики головним чином у контексті історії вітчизняного мовознавства. Двомовність – це, згідно з визначенням у лінгвістичному словнику О. Ахманової, «однаково досконале володіння двома мовами» [1; с. 125]. У. Вайнрайх, один із перших дослідників проблеми двомовності, розглядає цей термін як «практику поперемінного користування мовами» [2; с. 28]. Науковець, М. Тадеєва [8], розглядає проблему формування полілінгвальної й полікультурної особистості молодшої людини засобами іншомовної освіти в умовах модернізації освіти для сталого розвитку суспільства.

У проєкті Концепції мовної освіти зазначається, що Україна – це полікультурна й багатонаціональна держава, тому мовна освіта має в країні важливе значення [5]. Пріоритетним завданням сучасних учителів і викладачів є виховання у молодого покоління патріотизму до рідної країни, поваги й любові до її культури, і, водночас, толерантності й шанобливого ставлення до представників інших культур, готовності та здатності до міжкультурного діалогу.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є висвітлення проблеми формування полілінгвальності й полікультурності майбутніх педагогів в умовах білінгвізу та визначення основних шляхів і засобів щодо їх удосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Приєднання України до європейського освітнього простору передбачає, що українська система полікультурного виховання має бути спрямована на формування гідної, критично мислячої та вільної особистості, яка визнає самобутність інших народів і поважає їхні права. Проте, 28 вересня 2017 року набрав чинності новий [закон України «Про освіту»](#), у якому мовне питання виявилось найактуальнішим і найпроблемнішим. Причиною стало те, що освітній процес у школі з мовою викладання нацменшин провадять мовою певної національної спільноти, а українську мову вивчають як державну.

Для повноцінного полілінгвального й полікультурного розвитку сучасної молоді потрібно, спершу, урегулювати актуальне питання статті 7 зазначеного вище закону. Зауважимо, що окремим підпунктом цієї статті зазначено, що держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування, у першу чергу – англійської мови, у державних і комунальних закладах освіти [5], тому, серйозного теоретичного осмислення потребує питання формування світоглядної культури студентів педагогічних ЗВО як майбутніх педагогів, які виховуватимуть молоде покоління нації та забезпечуватимуть умови його розвитку, а перед викладачами педагогічних ЗВО виникають завдання щодо методології формування полілінгвальної й полікультурної особистості майбутнього педагога та побудови освітнього процесу його формування в умовах білінгвізму, що склався на територіях України історично.

На основі моніторингу результатів зовнішнього незалежного оцінювання з української мови та літератури, визначено, що діти, які навчалися у школах для національних меншин, набагато гірше складають тести й часто не можуть подолати мінімальний бар'єр для вступу до вищого навчального закладу. Тому представники Міністерства освіти і науки, у положеннях нового закону «Про освіту», запропонували шляхи вирішення зазначеної проблеми. Однак, деякі країни Європейського Союзу негативно відреагували на прийняття закону, зазначаючи, що цей закон порушує права національних меншин. Із метою

врегулювання зазначеного питання, українська влада направила текст освітнього закону на експертизу до Комісії Ради Європи «За демократію через право», а також парламентська асамблея Ради Європи ухвалила резолюцію з рекомендаціями Україні щодо закону про освіту в частині мов національних меншин [5].

Окрім врегулювання актуального питання 7 статті закону «Про освіту» на державному рівні, потрібно шукати шляхи вирішення «безболісного» переходу вивчення шкільних предметів від мови національних меншин до державної, при цьому потрібно зважати на те, що сучасна освітня стратегія спрямована на формування особистості, яка усвідомлює важливість вивчення іноземних мов, шанує різні національні культури, яка здатна до ефективної життєдіяльності в багатонаціональному й полікультурному середовищі. Для того, щоб зазначений перехід навчання від молодшої школи до середньої не став проблемним, слід поступово підготовлювати учнів до взаємозаміни мови національної меншини державною.

На основі аналізу наукових праць можна умовно визначити, що дієвим може стати вплив запровадження бінарних уроків із вивчення мов (державної та національної меншини) у молодших і середніх класах. За допомогою запропонованого методу можна привернути увагу педагогів вищої школи щодо доцільності проведення бінарних занять у педагогічних ЗВО, що сприятиме готовності майбутніх учителів до використання зазначеного методу в подальшій професійній діяльності. Однак, у навчальних планах підготовки студентів спеціальностей 013 Початкова освіта і 035 Філологія (Українська мова і література) відсутня дисципліна «Методика навчання української мови у загальноосвітніх закладах із мовами навчання національних меншин», але, акцентуємо увагу на тому, що викладання української мови як рідної та як другої (нерідної) – це різні методики. Для вирішення зазначеної суперечності потрібно створити в педагогічному закладі вищої освіти постійно діючий факультатив із методики навчання української мови у загальноосвітніх закладах із мовами навчання національних меншин для спеціальностей 013 Початкова освіта і 035

Філологія (Українська мова і література), що дасть змогу підготувати сучасного фахівця, здатного орієнтуватися в методах і прийомах навчання.

Організація освітнього процесу в педагогічних ЗВО передбачає цілеспрямовані заходи, що здійснюються у функціональній єдності діяльності управлінського, викладацького й студентського складу та спрямовані на формування освіченого, гармонійно розвиненого, професійно компетентного фахівця.

Для визначення стану готовності педагогів і студентів Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради до формування в них полілінгвального світогляду застосовувались такі сучасні діагностичні методики: діагностика потреби у спілкуванні (за Ю. Орловим); діагностика загального рівня комунікабельності (за В. Ряховським); діагностика ефективності педагогічних комунікацій (за О. Леонтьєвим); анкетування для визначення рівня комунікативних педагогічних здібностей майбутніх педагогів; картки контролю стану мовлення; тест «Самооцінка комунікативного контролю» тощо.

Окрім зазначених вище методик також впроваджувались анкети й тести, розроблені творчою групою науково-педагогічних працівників Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, що дають змогу також визначити рівень полікультурності [6]: анкета оцінювання умов управління розвитком формування полілінгвальної й полікультурної особистості; тест «Самооцінка комунікативного контролю»; картка контролю стану мовлення.

При виборі методик урахувалось: валідність методики та її адаптованість до умов дослідження; легкість у реалізації і в оцінюванні результатів; можливість використання обраних методик у практичній діяльності вищого освітнього закладу.

Крім того, було проведене анкетування професорсько-викладацького складу ЗВО з метою вивчення особливостей формування полілінгвальної й полікультурної особистості у процесі фахової освіти.

За результатами анкетування професорсько-викладацького складу (стаж педагогічної роботи понад 5 років) були виявлені значні труднощі щодо розвитку в них полілінгвальної й полікультурної особистості. Зокрема з'ясовано, що 66,7% респондентів розуміють ступінь значущості розвитку полілінгвальної й полікультурної особистості в процесі фахової підготовки.

Слід зазначити, що на запитання «Які методи Ви використовуєте для розвитку полілінгвальної й полікультурної особистості?» – 38,9% респондентів не змогли дати відповідь. Також з'ясовано, що 61,1% респондентів мають недостатньо інформації про виховні й розвивальні можливості навчальної дисципліни, яку вони викладають.

На запитання «Укажіть можливі шляхи розвитку формування полілінгвальної й полікультурної особистості у процесі фахової освіти» – 34,5% респондентів назвали збільшення терміну проходження педагогічної практики; 43,2% – указали на необхідність підвищення зв'язку між теоретичними заняттями й практичною діяльністю. Разом із тим, 22,3% викладачів було важко відповісти на це питання.

На запитання «Які труднощі виникають у Вашій роботі в процесі розвитку формування полілінгвальної та полікультурної особистості?» – 37,8% респондентів зазначили причиною утруднень недостатньо розроблену методичну базу з даного питання; 62,2% відзначили, що із зазначеної проблеми дуже мало відповідної літератури.

Щодо практичного здійснення викладачами цілеспрямованої роботи щодо розвитку полілінгвальності та полікультурності, то лише 18,7% із респондентів дотримуються цього на кожному занятті. Інші діють не дотримуючись цього (51,6%) або лише в разі необхідності (29,7%), оскільки вважають, що сама дисципліна, яку вони викладають, і освітній процес у цілому мають необхідний виховний і розвивальний вплив.

Дані анкетування свідчать про те, що викладачі усвідомлюють важливість розвитку формування полілінгвальної й полікультурної особистості в процесі фахової підготовки. У той же час значна кількість викладачів має труднощі під

час безпосередньої роботи щодо формування полілінгвальної й полікультурної особистості майбутнього педагога.

Для розвитку у професорсько-викладацького складу полілінгвальності й полікультурності залучають до співпраці закордонних науковців, викладачів для здійснення викладацької роботи й проведення міжнародних досліджень. Саме тому для професорсько-викладацького складу Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної програмою Корпусу Миру був запрошений американський доброволець – Байрон Хаузер, який протягом двох років жив у гуртожитку й викладав на кафедрі іноземної філології. Окрім цього, цьогоріч відбулася зустріч викладачів і студентів із американськими колегами – доктором філософії, професором Браяном Ебері та доктором філософії Ренатою Тихою Інституту комунальної інтеграції Університету Міннесоти, під час якої обговорювалися питання організації інклюзивної освіти в Україні.

Ще одним важливим чинником, для більш поглибленого вивчення іноземних мов і удосконалення мовлення педагогів академії, є систематичне проведення семінарів із удосконалення професійного мовлення й вивчення іноземних мов.

Для визначення особливостей формування полілінгвальної та полікультурної особистості у студентів під час освітнього процесу був здійснений аналіз вивчення рівня навчальних досягнень студентів із базових дисциплін, за допомогою: поточного й підсумкового контролю й тестів із базових дисциплін («Сучасна українська мова», «Українська мова (за професійним спрямуванням), Іноземна мова (за професійним спрямуванням)», «Риторика»).

Процес вивчення будь-якої мови дуже складний, що передбачає ґрунтовну підготовку. Кваліфікований педагог повинен уміти мотивувати студента на постійну роботу, але зробити це у такий спосіб, ніби він сам цього прагне, тобто, зберегти інтерес до вивчення мови і розвивати його.

На основі аналізу для підвищення зацікавленості студентів у вивченні мови, зокрема іноземної, і розуміння та усвідомлення значущості полілінгвальності й полікультурності на базі академії проводиться низка заходів, серед яких найбільш дієвими є:

- спеціально розроблений комплекс контрастивних вправ для формування полілінгвальності й полікультурності майбутніх педагогів (вправи на формування, тренування й закріплення полілінгвальних і полікультурних умінь і навичок, для полілінгвального спілкування в професійному контексті);

- бінарні заняття із дисциплін «Українська мова (за професійним спрямуванням)» та «Іноземна мова (за професійним спрямуванням)» (бінарний урок (від лат. *binarius* – подвійний) – різновид інтегрованого уроку, що органічно поєднує вивчення двох або декількох предметів, наприклад, іноземної та рідної мов, що дозволяє інтегрувати знання не лише з різних галузей, а й виступають дуже важливим засобом поступової підготовки до взаємозаміни однієї мови іншою [4]);

- постійне функціонування студентських наукових гуртків для поглибленого вивчення слов'янських і неслов'янських мов (сприяє оволодінню спеціальністю, розширенню теоретичного світогляду й наукової ерудиції майбутніх спеціалістів, ознайомленню студентів зі станом розроблення наукових проблем у різних галузях науки, техніки, культури, формуванню здібностей застосовувати теоретичні знання в практичній діяльності, прищепленню студентам навичок проведення наукових дискусій тощо);

- круглі столи й студентські наукові конференції на тему «Формування полілінгвального світогляду майбутнього педагога в умовах реалізації міжкультурної комунікації» (сприяє поглибленому засвоєнню навчальних дисциплін, виявленню індивідуальності, формуванню власної думки щодо конкретної дисципліни; розширенню світогляду студентів, їх всебічному розвитку; встановленню творчих і особистих контактів із колегами з провідних навчальних закладів України);

- проект «Схід і Захід разом»: обмін студентами й викладачами закладів вищої освіти Поділля та Слобожанщини (сприяє саморозвитку – молодь отримує можливість відвідати інше місто, познайомитись ближче з культурою певного регіону; отриманню практичних і теоретичних знань від викладачів; спілкуванню та знайомству з новими людьми, що престижно та привабливо – адже такі програми дають змогу подорожувати, знаходити нових друзів й отримувати задоволення від нових захоплень і хобі);

- психолого-педагогічні тренінги й тренінги іншомовного педагогічного спілкування, що допомагають підвищити ефективність і результативність формування практичної готовності студентів до педагогічного спілкування, а також сприяють вихованню толерантності до інших націй;

- міжфакультетські змагання «Традиції країн Європи»(студенти обирають певну країну й готують проектну роботу;

- щорічні мовно-літературні квести, укладені різними мовами (виконання низки завдань сприяє усвідомленню необхідності володіння сучасною людиною кількома мовами; активізації навчально-пізнавальної активності; підвищенню мотивації до набуття знань; розширює можливості самоосвіти студентів).

Таким чином, педагогічна діагностика пов'язана зі збиранням, збереженням, опрацюванням інформації й використанням її для управління освітнім процесом. Результати вивчення обговорюються на вченій раді академії, в індивідуальних бесідах зі студентами, колективно, із групою активістів – тобто в різних формах і за допомогою різних методик, вносяться відповідні корективи й позитивні напрацювання, що забезпечує покращення результативності дослідження.

Аналіз повторного тестування та анкетування свідчить, що простежується позитивна динаміка щодо удосконалення полілінгвальності й полікультурності майбутніх педагогів. Загальні результати дослідження: показники розуміння ступеня значущості розвитку полілінгвальної й полікультурної особистості з 66,7% на початковому етапі – підвищилися до 88,5% у кінцевому результаті; практичне здійснення цілеспрямованої роботи з 51,6% підвищився до 76,2%.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок. Отже, запропонована низка заходів суттєво актуалізує проблему полікультурного й полілінгвального виховання студентів в умовах білінгвізму; сприяє підвищенню готовності до сприйняття культурних змін і до адаптації в новому середовищі та сприяє удосконаленню високого рівня полікультурної та полілінгвальної компетентностей, що є ключовими професійної діяльності майбутніх педагогів у культурно різноманітному соціумі.

Дана розвідка не вичерпує й не розкриває всі важливі аспекти зазначеної проблеми. Так, у подальших дослідженнях та наукових публікаціях потрібно зосередити увагу на додатковому вивченні й розробці методологічного забезпечення щодо управління розвитком полілінгвальної й полікультурної особистості майбутнього педагога відповідно до нових парадигм вищої європейської освіти.

Література:

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – Москва : Советская энциклопедия, 1969. – 608 с
2. Вайнрайх У. Языковые контакты / Вайнрайх Уриэль. [Пер.с англ. Ю. А. Жлуктенко]. – Київ : – Вища школа, 1979. – 263 с.
3. Воротняк Л. І. Педагогічна технологія формування полікультурної компетенції у вищих педагогічних навчальних закладах: дис. .канд. пед. наук: 13.00.04 / Л. І. .Воротняк. – Хмельницький, 2009. – С. 52-61.
4. Задоріна О. Бінарні заняття – підвищення ефективності навчального процесу / О. Задоріна // Освіта. Технікуми, коледжі. – 2006. – №1(14). – С . 20-21.
5. Закон України «Про освіту» – [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <http://mon.gov.ua>
6. Пономарьова Г. Система управління якістю освіти у педагогічному ВНЗ: методичний посібник / А. Харківська, Л. Петриченко, О. Расказова, Л. Кондрацька, С. Рябокінь, В. Ульянова Т. Нестеренко, А. Ключко, І. Белікова; за заг. ред. Г. Пономарьової. – Х. : ХГПА, 2014. – 222 с.

7. Радченко Т. А. Полікультурні засади організації навчального процесу в університетах Швейцарії : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Т. А. Радченко; Житомир. держ. ун-т ім. Івана Франка. – Житомир, 2014. – 20 с.

8. Тадеєва М. І. [Формування полілінгвальної і полікультурної особистості як одна з основних умов реформування гуманітарної освіти для сталого розвитку суспільства](http://www.stattionline.org.ua/pedagog/106/19604-formuvannya-polilingvalnoi-i-polikulturnoi-osobistosti-yak-odna-z-osnovnix-umov-reformuvannya-gumanitarnoi-osviti-dlya-stalogo-rozvitku-suspilstva) [Електроний ресурс] / Тадеєва Марія Іванівна. – Режим доступу: <http://www.stattionline.org.ua/pedagog/106/19604-formuvannya-polilingvalnoi-i-polikulturnoi-osobistosti-yak-odna-z-osnovnix-umov-reformuvannya-gumanitarnoi-osviti-dlya-stalogo-rozvitku-suspilstva.html>

9. Тимирбаєва Г. Р. Развитие полилингвальной компетенции у студентов инженерного вуза в системе дополнительного профессионального образования : дисс. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.08. / Г. Р. Тимирбаєва – Казань, 2014. – 228 с.